УДК 821.512.145

Р.Ф. Бәдретдинов

ЯЗУЧЫ АФЗАЛ ТАҺИРОВНЫҢ ТОРМЫШ ҺӘМ ИҖАТ ЮЛЫНА КҮЗӘТҮ

В статье прослеживается жизненный и творческий путь татарского прозаика, общественного деятеля, драматурга Афзала Тагирова. Учитывая, что творческий путь писателя изучен не в полной мере, автором статьи проведена кропотливая работа по сбору новых сведений о его жизнедеятельности. Особенностью статьи является то, что образ А. Тагирова в ней рассматривается в тесной связи с историческими событиями, происходящими в то время в стране, где он жил и работал. Автор статьи даёт анализ каждому периоду его жизни и творчества, подчеркивает трагичность судьбы писателя, рассказывает о крепком духе, необыкновеннной преданности истории, литературному делу, искусству, анализирует литературные произведения, принадлежащие А. Тагирову.

Ключевые слова: Афзал Тагиров, жизнь, творческий путь, татарский народ, статья, автор, литература, прозаик, драматург, анализ, проблема, произведения.

The article traces the life and creative path of the Tatar prose writer, public figure and playwright Afzal Tagirov. Considering that the writer's creative path has not been fully studied, the author of the article has carried out painstaking work to collect new information about his life. The peculiarity of the article is that the image of A. Tagirov is considered in it in close connection with the historical events taking place at that time in the country where A. Tagirov lived and worked. The author of the article gives a deep analysis of each period of his life and work, emphasizes the tragedy of the writer's fate, talks about his strong spirit, extraordinary devotion to history, literature, art and analyzes literary works belonging to A. Tagirov.

Keywords: Afzal Tagirov, life, creative path, Tatar people, article, author, literature, prose writer, playwright, analysis, problem, works.

Татар әдәбиятының үткән юлы гомумкешелек идеяләре югарылыгында иҗат ителгән әсәрләргә бик тә бай: мотивлар төрле, иҗат принциплары үзгә. Әлеге байлыкның шактый өлеше һаман да киң җәмәгатьчелек өчен генә түгел, хәтта фәнни даирәгә дә аз билгеле. Үткәннәр караңгылыгында калган тарихи-әдәби мирасыбыз яңа заман әдәбият мәйданында үз урынын алырга бердәй лаек, бердәй хокуклы. Мәдәниятебез, әдәбиятыбыз, сәнгатебез идеология кытыршылыклары әйләндереп алган кыршаулардан азат булган үзгәртеп кору чорында – милләтне рухи кыйммәтләр белән баету өчен уңайлы җирлек туган бер чакта – татар җәмәгатьчелегенә, аның иҗтимагый фикер сөрешенә, меңьеллыклар белән исәпләнгән татар әдәбияты тарихына язучы һәм җәмәгать эшлеклесе Афзал Мөхетдин улы Таһиров (1890–1937) исеме дә кире кайтты. 70 тән артык хикәя, повесть, пьеса, роман, дилогияләре белән кайчандыр әдәбият мәйданында исеме

шактый танылу алган Афзал Таһиров – сәяси-иҗтимагый сәбәпләр аркасында игътибардан читтә кала килгән иде.

А. Таһировның тормышы, иҗаты катлаулы һәм каршылыклы да. Ул 1890 елның 25 октябрендә Әлмәт районы Габдрахман авылында дөньяга килгән. Ике кыш туган авылында мәдрәсәдә белем алган. Әмма укуы өзелгән, яшьли ятим калып, тормыш авырлыкларын үз җилкәсендә татып үскән. 1903 елның җәендә абыйлары Закир, Баһман, Дәрҗеман, Каюм белән бергәләп, тамак ялына Врачевка боярына ашлык, сабан эшләренә барып ялланганнар. Әмма белемгә сусау үзенекен иткән. Афзал Әлмәткә барып, Һади Атласовның ысулы җәдит мәдрәсәсендә укый башлаган. Кичләрен Ш. Әхмәровтан география, тарих фәннәреннән дәресләр алуы беленеп, мәдрәсәдән куылган, Казанга киткән. «Мөхәммәдия» ишеген шакыган егетне кочак җәеп каршы алмыйлар, ул «Мәрҗания»гә самавырчы, аш пешерүче, йомышчы малай булып эшкә урнаша. Пороховойдагы укытучы авылдашы Вәли Мөэминов һәм шунда ук рус теле укыткан Г. Коләхмәтов белән аралаша, акрынлап иҗат эше белән шөгыльләнә башлый. Унбиш яшеннән Казан, Оренбург шәһәрләрендәге мәдрәсәләрдә белем ала. Ләкин революцион характердагы листовкалар таратуда гаепләнеп, бу мәдрәсәләрдән дә куыла, кире авылга кайтып, крестьян чуалышларында катнаша. 1907 елда Оренбургтагы «Хөсәения» мәдрәсәсенең әзерлек курсына укырга керә, яшерен әдәбият түгәрәге оештыра, үзенең шигырь һәм хикәяләрен шунда укый. 1907 елны беренче әсәре «Бичура»ны яза.

«...А. Таһиров “Хөсәения” дә укыганда укучылар арасында, әдип булудан бигрәк, шагыйрь булып танылды. Аның гарәпчәдән, урысчадан тәрҗемә ителгән һәм үзе тарафыннан оригиналдан төзелгән шигырьләре байтак бар иде. Алар 1911 елда бер мәҗмуга хәленә кителгән иде»,– дип яза үз истәлекләрендә бергә укыган дусты Гариф Китабов [Китабов, б. 17–20]. «Шура» журналында аның шигырьләре дә чыга [Таһиров, б. 16]. Бу вакытта ул Мөхетдинов, Афзалетдинов, Әфзалетдин, Ә. Мөхетдин, А. Та, Әбү Таһир тәхәллүсләре белән басыла.

А. Таһиров язган шигырьләр тупланмасының язмышы Фатих Сөләйманов дигән кешегә барып тоташа. Г. Китабов язганча: «Таһиров солдатка киткәндә (1911 елда) үзенең кулъязма “Шигырьләр мәҗмугасы”н һәм тагы хикәяләрдән торган берничә җыентыгын миңа биреп калдырган иде, Оренбург жандарм идарәсе 1915 елның апрель аенда мине кулга алды. Бөтен язу, Таһировның кулъязмалары, хатлары шул чакта конфисковать ителде һәм кабат кайтарылмады, шунда югалды», – ди [Китабов, б. 17–20]. Афзал Таһировның солдат хезмәтендә дә күп кенә шигырьләр язуы мәгълүм һәм ул аларны, хат аша, дусты Г. Китабовка җибәреп барган. А. Таһиров соравы буенча, Г. Китабов аның хатларын саклаган, ә шигырьләрен аерым җыентыкка теркәгән.

«Таһировның кулъязма хикәяләре, халык әдәбиятының тупланган хәзинәсе: җырлар, бәетләр, такмаклар, такмазалар җыентыгы аның якын иптәшләреннән булган Фатих Сөләймановта да бар иде», – дип яза Г. Китабов [Китабов, б. 17–20]. Димәк, А. Таһиров фольклор үрнәкләрен туплау белән дә шөгыльләнгән. Бу турыда Хәсән Гали дә: «А. Таһиров үз иҗаты өстендә эшләү белән бергә халык иҗаты булган авыл әдәбияты өстендә дә күп кенә эшләгән: мәкальләр, табышмаклар, әкиятләр, бәетләр җыйган. Аның тарафыннан төзелгән “Уеннар”-да халык иҗатының күп кенә үрнәкләре бар», – дигән фикерләрен җиткерә [Гали, 1932].

А. Таһиров 1911 елда, яше җитеп, патша армиясенә алына. Ул анда 1917 елгы Октябрь инкыйлабына кадәр хезмәт итә. 1913 елда яшерен рәвештә РСДРП сафларына керә. Гражданнар сугышы башлану белән илне сакларга чакырыла. Совет власте урнаштыру өчен Урта Азиягә җибәрелә, Үзбәкстанда полк командиры була.

Илдә беркадәр тынычлык урнашкач, Оренбургта «Пролетариат сүзе» газетасын чыгара башлый. А. Таһировның укытучы булып эшләве дә мәгълүм. Аның шулай ук, авылдан авылга йөреп, халык авыз иҗатын җыюы, фольклорчы Фазыл Туйкә белән берлектә «Тирмән» исемле кулъязма сатирик журнал бастыруы, Оренбургта «Юксыллар сүзе» газетасы мөхәррире булуы да билгеле. 1922–1925 елларда А. Таһиров Үзбәкстанда төрле җитәкче урыннарда эшли. Хезмәт ордены белән бүләкләнә. Хива өлкә комитетының агитпроп мөдире, «Инкыйлаб кояшы» газетасы мөхәррире вазифаларын да башкара.

1925–1927 елларда әдип Мәскәүдә Комакадемиядә укый. Аны тәмамлагач, А. Таһиров Башкортстанга җибәрелә. 1931 елда ул Башкортстан Үзәк Башкарма комитеты Рәисе итеп билгеләнә һәм репрессияләнгәнче (1937 елга кадәр) шунда яши һәм эшли. Бер үк вакытта Башкортстан Язучылар берлеген оештыра һәм аның җитәкчесе дә була.

А. Таһиров 1932–1935 елларда СССР Үзәк Башкарма комитеты Президиумы әгъзасы итеп сайлана. 1935–1936 елларда мәдәни бәйләнешләр буенча совет делегациясе составында Истанбул, Әнкара, Париж, Версаль һәм башка шәһәрләрдә була.

Гаҗәеп киң эрудицияле, белемле һәм үткен карашлы А. Таһировның, Мәскәүгә барып, Бөтенсоюз Язучылар съездында чыгыш ясавы, Максим Горький белән очрашуы да билгеле. Бу турыда ул: «Алексей Максимовичны читтән күргәнем булса да, үзе белән танышлыгым юк иде әле. 1932 елның 29 июнендә аның белән күрешеп сөйләштем... Үзе килеп күреште һәм бүлмәсенә кадәр кулны ычкындырмады», – дип искә ала.

XX гасыр башы татар дөньясының эчке хасиятен милли чынбарлыктан аерылмыйча тәфсилле итеп чагылдыру осталыгына ия булган А. Таһировны 1937 елның 16 августында, «халык дошманы» дип, нахакка гаепләп кулга алалар һәм атарга хөкем итәләр. Хөкем карары 27 августта Мәскәүдә җиренә җиткерелә.

Татар әдәбиятында иҗат кредосының үзенчәлекле булуы ягыннан һәм үзе яшәгән дәвернең иҗтимагый-сәяси йөзен ачып бирүдәге объективлыгы, совет чынбарлыгын яктыртуда, аның эстетик-идеологик эволюциясенең төп тенденцияләрен, юнәлешләрен чагылдыруда А. Таһиров исеме, аның милли тарих сәхифәләрендә тирән эз калдырган иҗади мирасы аерым урын алып тора. Классик образлар иҗат итеп, әсәрләренең мәгънәви төсмере, фәлсәфи карашлары, лирик-психологик хасияте калку чагылыш тапкан булу аның XX гасыр башында ук танылуына сәбәп була.

Тоталитар системаны сискәндергән әсәрләрендәге милли мотив, тарихыбызны яңача бәяләү, халкыбызның дине, гореф-гадәтләре, яшәеш-көнкүреш мәсьәләләрен хакыйкый җирлектә ачу күренешләре, кешелеклелек идеяләре югарылыгында сурәтләнгән образлары шул чор совет хакимиятенең каршылыгына очрый һәм А. Таһировның язмышы да күпләгән татар зыялыларыныкы кебек фаҗигалы тәмамлана. Иҗат эшчәнлеген большевиклар заманында бөек идеаллар белән рухланып башлаган А. Таһиров, үзе үк нигез ташларын салышкан тоталитар системаның корбанына әйләнә, халык хәтереннән сызып ташлана, «онытылуга» дучар ителә. Башка бик күп татар әдипләренеке кебек үк, аның да иҗади мирасы юкка чыгарыла.

Ниһаять, «җепшеклек чорында», төгәлрәге, 1960 елларда, нахакка рәнҗетелгән әдипләребезнең иҗатын яңадан халыкка кайтару башлана. Татарстан китап нәшриятында А. Таһировның да өч томлык әсәрләр җыелмасын чыгару планлаштырыла, ләкин эш тоткарлана. Бары яңа гасыр башында гына (2008 елда) әдипнең «Сайланма әсәрләре» [Таһиров, 2008, 472 б.] дөнья күрә.

Аның «Ил өреккәндә» (1912), «Әтрәгәләмнәр» (1916), «Шайтан» (1917), «Ач-ялангачлар» (1918) әсәрләрендә татар халкының азатлык өчен көрәш мәйданында торткан кыйбласы, әлеге чорда күләгәдә калган ак таплар бөтен тулылыгы белән ачыла. Авыл хуҗалыгы, җитештерү, сәнәгать темасы киң урын алган «Иген фабрикасы» (1930), «Штурвалчы» (1931), «Машиналар каны» (1932) әсәрләрендә киң һәм әтрафлы яктыртылган образлар авыл халкының, гади эшче көчләрнең эчке һәм тышкы хасиятен калку яктырта, чын асылын ачып бирә, тарихи җирлек яссылыгында бәян ителә.

«Солдатлар» романы – ил-дәүләтнең тотрыксызлыгы, армия һәм андагы гаделсезлекләр, җитәкчелекнең дөрес карарлар кабул итмәве аркасында килеп туган башбаштаклыклар турында. Кеше һәм җәмгыять язмышы проблемасын, килеп туган вазгыятьнең гаеплеләрен ачуга корылган тарихи фон, тынычлыкның кадере, аны туздыручыларга карата тирән нәфрәт, төгәл сюжет сызыгы, уңай яки кире герой дип тамга салмыйча, бердәй таләпләр үрнәгендә бирелгән образлар бөтенлеге – әдипнең табышы, татар әдәбиятына алып кергән яңалыгы.

Хаксызга рәнҗетелгән каһарманның җуелмас мирасы бүгенге көндә, акрынлап барлана, өйрәнелә. А. Таһиров һәрвакыт милләт мәнфәгате белән яшәгән. Ул еш кына тарихка мөрәҗәгать итеп, милли

асылыбызны эзли. Тарихи чынбарлык аша әдипнең «Янгура», «Күчү чорында», «Ямәлкә тавы» (Пугачёвтан калган архив материаллары буенча) әсәрләре языла. Аларда Татарстан, татар авыллары, географик атамалар, татар халкының мәкаль-әйтемнәре, җырлары шактый чагылыш тапкан.

Аның «Сатылган кызлар» (1908), «Мәзлумәләр» (1909), «Ил өреккәндә» (1912), «Әтрәгәләмнәр» (1916), «Шайтан» (1917), «Ямәлкә тавы» (1929), «Штурвалчы» (1932), «Солдатлар» (1933), «Кызылгвардиячеләр», «Кызылармиячеләр» (1936) һ.б. бик күп әсәрләрендә яшәеш, ил-көн язмышы, гади халыкның коточкыч авыр хәле, аянычлы язмышы, татар тарихы, хәрбиләрнең хәле бәян ителә.

А. Таһировның «Ямәлкә тавы» (1927) исемле тарихи хикәясендә урын алган әшәкелек, җәберләү күренешләре укучыда патша иярченнәренә карата нәфрәт уята. Әлеге мәхшәрне кичергән герой халык азатлыгы хакына җәзалана, ахыр чиктә, рәнҗүле карашын калдырып, бакый дөньяга күчә. Әсәрдән күренгәнчә, авторның милләтпәрвәрлек, милләт кайгысы белән яшәү, киләчәк хакында уйлану кебек сыйфатлары беренче планга чыга. Миллилек тойгыларын гәүдәләндергән, шуның асыл сыйфатларын чагылдырган, гаҗәеп моңлы аккордларга күмелгән мизгелләр бирәүне дә битараф калдырмый. Миллилек әсәрнең төп сюжет сызыгында ук күренә. Татар егете Габдрахманның фаҗигасы – татар халкы фаҗигасы ул.

Әсәрнең актуальлеге – халык язмышын чагылдыруда, милли тойгыларга ихтирамның кимүен ассызыклауда. Анда күтәрелгән проблемалар бүген дә актуаль. Хикәядә кешенең шәхес буларак уянуы, замана хәлләре белән актив кызыксынуы, иске тәртипләрне тәнкыйть итүе, тигезлек идеяләрен алга сөрүе ачык сизелә. Шәхес дөньяви уй-хисләр белән янып яши. Әсәрдә автор хатын-кыз язмышы мәсьәләсен дә күтәрә. Чит-ятлар тарафыннан кыерсытылган Зөләйха образы нәнә шул турыда сөйли.

Әсәр ахырында яшел бәбкә үләненә күмелгән биек тау уй-хыялларның, рухи кыйммәтләрнең, чиста, пакь булуын гәүдәләндерә. Кеше никадәр авырлык, михнәт күрмәсен, рухы пакь булса, беркайчан түбән тәгәрәми, ә биек таулар булып күккә аша. Символлар белән тәгаенләнгән сюжет сызыгы – авторның моңарчы очрамаган үзгә табышы.

А. Таһиров гасырлар алышынган чорда татар әдәбиятының иҗат мөмкинлекләрен арттырып, чикләрен киңәйтеп, үзгә бер формада иҗат итә. Башка берәүне дә кабатламыйча, үз фикерен саллы образ-сурәтләр аша укучыга җиткерү осталыгы күрсәтә. Чыннан да, аның әсәрләре кичерешләргә бик бай, хисләр агышы, мәгънә тирәнлеген тәэмин иткән символлар көчле. Якты киләчәккә өмет белән караган Габдрахман, изге яуда шәһит китеп булса да, намусына хыянәт итми. Күрәсең, рухи якның бөтенлегенә хилафлык китерергә теләми автор, геройларын үлемсез итеп сурәтли.

А. Таһировның «Янгура» (1913) дип исемләнеп, тарихи фаҗига дип аталган әсәрендә дә сюжет сызыгы милли каршылыкка корылган. Анда әсәр героеның милли чынбарлыкны аерып тергезү юлындагы милли фәлсәфәсе тәкъдим ителә. Халык каһарманы Янгура турындагы фикерләре әсәрнең идея-эстетик сурәтен ачарга ярдәм итә: «Менә халык батыры, аны никадәр җәзалыйлар, ул һаман үз сүзеннән кайтмый, үз чынлыгын ташламый. Кичә мескенне исеннән яздырганчы кыйнап чыгып киттеләр. Ул үзенең дошман кулында тоткын икәнен белсә дә, халык каһарманы икәнлеген онытмый, әйтәсе сүзен әйтә, дошманнарыннан курыкмый. Әйе, ул әйтергә тиеш.., без... без халык ирекчеләренең калдыклары, без иксез-чиксез диңгездә йөзә торган ирек көймәләренең йомычкалары, көймәне йөртүчеләрнең ирекләге аркасында юлсыз урынга кереп, ташка бәрелеп ватылган көймәнең калдык такталарын язгы, каты куркынычлы диңгез дулкыннары бәрәләр, бер урыннан икенче урынга ыргыталар, ләкин ул дулкыннар безне никадәр ыргытсалар да, үзләре кеби рәхимсез йөзне, куркыныч диңгез суына әверелдерә алмаслар, без һаман шул ирекле көймәнең кисәкләре булып калачакбыз, шул дулкыннар бервакытны безне яр читенә чыгарырлар да, утынга аптырап йөрүче берәр фәкыйрь безне кызганып алып киптерер, ул кеше безнең ирекле көймә такталары икәнлегебезне белер, аның күз алдында көймәдә һәлак булган ирек сөюче кызганыч халык гәүдәләре басарлар, шулвакыт ул кеше аларны кызганыр, көймә йөртә белмәүчеләргә ләгънәт укыр» [Таһиров, 1927, б. 40].

Әлеге юллардан күренгәнчә, автор игътибарын 1552 елгы Казанны басып алу күренешләренә юнәлтә, дәүләтчелегебезне югалтуга ишарә ясый. Автор, татар язучысы буларак, халык хәтере турында уйлана һәм борчылып ачыргаланып яза. Әлеге әсәрне без милли-фәлсәфи әсәр дип атар идек. Чөнки ул кеше, яшәеш, үткән һәм бүгенге хакында фикер йөртеп, чагыштырулар ясап язылган. Ул кайбер яклары белән Америка язучысы Эрнест Хемингуэйның «Карт һәм диңгез» («Старик и море») әсәре белән аваздаш. Анда да Куба халкының тормыш-көнкүреше, уй-ниятләре, иреккә омтылуы тасвирланган күренешләр берәүне дә битараф калдырмый. Ике әсәрдәге милли мотивлар да үзара охшаш.

А. Таһировның «Янгура» драмасында яңгыраган тагын бер көчле фикер бар: «Дулкыннар безне никадәр ыргытсалар да, үзләре кебек рәхимсез диңгез суына әверелдерә алмаслар», – дигән юллар Дәрдмәнднең (1859–1921) «Кораб» шигырендәгегә аваздаш.

Күргәнебезчә, Дәрдмәнд тә, Э. Хемингуэй да, А. Таһиров та милли-символик яңгырашка ия булган детальләр белән эш итәләр. Аларның әсәрләрендә бәйсезлек төшенчәсенең никадәр кадерле булуы күрсәтелә. Ирекле кешедә генә була торган якты омтылышлар, олы максатлар тәгаенләнә. Ә инде колларның өметләре, хыял-максатлары канатсыз. Язучы бу әсәрендә кеше, буыннар һәм милләт фаҗигасын ул яшәгән тирәлек, идарә итүче система һәм коллык

психологиясе белән дә аңлата. «Мин ачык беләм, халык кулыннан ирек алынды, бүгенгә кадәр иркен яшәп килгән татар, нугай балалары башкалар кулында кол булып калдылар... алар бүтәннәр тырнагында изелсәләр дә, шул мөкатдәс ирекә чыгарга тырышалар, шул юлда үзләрен корбан кыйлучылар да булыр, аларның араларында халык ирке өчен тартышучыларның берсе асылса, изелсә, киселсә, аның урынына йөзләп икенчеләре җитешер! Шушы үзем ышанган динемдә татар баласы булып үлүемнән разый», – ди Яңгура каһарман, татар булуы белән горурланып.

Оренбургта яшәгәндә Афзал Таһиров 1921–1922 елларда Идел-Урал буйларындагы ачлыкны күреп, аның төп сәбәпләрен әдәби әсәрендә чагылдырырга тели. Әмма моны турыдан-туры язып чыкмый. Язучы аны тарихи җирлеккә юнәлдереп, тарихи шәхесләр йогынтысы белән аңлата. «Янгура» драмасы исә әнә шундый киң колачлы әсәрләрнең берсе буларак танылу ала. Драма Г. Ибраһимов, Г. Толымбай, Г. Сәгъдинең көчле тәнкыйтенә дучар була. 1923 елда язылган «Күчү чорында» исемле әсәре дә алдагысына аваздаш. «Янгура»га ябырылган тәнкыйтьнең төбендә ни ятканын яхшы аңлап, А. Таһиров 1921 елгы ачлык темасына икенче яктан якын килә. Хәзер инде ачлыкны тудыручылар итеп кулаклар, спекулянтлар, руханилар күрсәтелә. Г. Сәгъди бу пьесага уңай бәя бирә. Татарстан Халык мәгариф комиссариаты каршындагы Гыйльми Үзәк тарафыннан уздырылган сәхнә әсәрләре бәйгесендә әлеге пьеса аерым бүләккә лаек дип табыла.

Патша гаскәрендәге гади солдатның авыр, аянычлы хәрби хезмәтен күрсәтү белән башланып киткән «Солдатлар» романының 1931, 1933 елларда басылып чыгуы А. Таһировның зур күләмле тарихи темаларга керә алырлык үтемле сүз һәм каләм остасы булуын күрсәтә.

Драматургия өлкәсендә дә А. Таһировның укып гыйбрәт алырлык әсәрләре бар. «Ач-ялангачлар», «Уеннан уймак», «Кияү белән кәләш», «Алатау» пьесалары – әнә шундыйлардан.

70 тән артык хикәя, повесть, роман, пьесалар язган әдипнең әсәрләренә, беренчеләрдән булып, галим М. Әхмәтҗанов мөрәҗәгать итте. Татарстан Фәннәр академиясе Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының Язма мирас үзәгендә А. Таһиров фонды булдырылды. Эзләнүләр әле дә дәвам итә, аерым фактлар ачыклана. Мәсәлән, Казан хореография училищесы укытучысы, танылган балет остасы, Татарстанның һәм Башкортстанның халык артисты Нинель Юлтыева (язучы Давыт Юлтыйның кызы) белән Афзал Таһировның кызы – Башкортстан опера һәм балет театрында биегән, Россиянең атказанган артисты Майя Таһирова хореография училищесында бергә укыганнар. Алар икесе дә бүген безнең арада юк инде. А. Таһиров кызының язмышы да аянычлы тәгәлләнгән. 1937 елда «шпионлыкта» гаепләнеп, атарга хөкем ителгән, шунлыктан барлык китаплары яндырылган А. Таһировның нәсел шәҗәрәсе шуның белән өзелгән.

Шулай итеп, Афзал Таһировның милли яссылыктагы фикер үсеше гаҗәеп үзенчәлекле, башка берәүне дә кабатламый торган тәэсирле әсәрләре татар тарихында тирән эз калдырган. Хикәяләрендәге чор тудырган каршылык аша хәрәкәт итән фәлсәфи җирлек бүген дә актуаль. Әлеге мирасның кадере торган саен ачыла бара, аның бай һәм матур әдәби иҗатына яңадан-яңа штрихлар өстәлә. Киләчәктә әдипнең исеме киң катлау укучыларга барып ирешер һәм әсәрләре милли сәнгатебез тарихын баетыр.

Әдәбият

Әфзалетдин. Булмаса // Шура. 1911. № 16. Б. 16–50.

Әхмәтҗанов М. Әдип һәм драматург // Мирас. 2001. № 8. Б. 115–117.

Бәдретдинов Р.Ф. Каһәрле еллар корбаны. Казан: Ихлас, 2010. 175 б.

Баһманов С. Хаксыз онытылган талант // Мәйдан. 2007. № 12. Б. 56–57.

Заһидуллина Д. Дөнья сурәте үзгәрү: XX йөз башы татар әдәбиятында фәлсәфи әсәрләр: Монография. Казан. Мәгариф, 2006.

Ибраһимов Г. «Янгура» уйналуы мөнәсәбәте белән // Татарстан хәбәрләре. 1922. 31 гыйнвар.

Китабов Г. Афзал Таһиров Оренбургта // Октябрь. 1934. № 5–6. Б. 17–20.

Книга Памяти жертв политических репрессий. Т. 14. Казан. Книга Памяти. 2005.

Нуруллин И. XX йөз башы татар әдәбияты. Казан ун-ты нәшр., 1966. 305 б.

Поварисов С. Афзал Таһиров // Мәдәни җомга. 2001. 25 октябрь.

Сәгъди Г. Пролетариат диктатурасы дәверендә татар әдәбияты // Мирас. 2007. № 8. Б. 40.

Таһиров А. Шагыйрь турында истәлек // Яңалиф. 1936. № 4. Б. 23–27.

Таһиров А. Солдатлар. Казан: Татиздат, 1933. 286 б.

Таһиров А. Хикәяләр. Казан: Татиздат, 1935. 268 б.

Таһиров А. Сайланма әсәрләр. Рухият, 2008. 471 б.

Таһиров А. Мин ничек үстем // Октябрь. 1934. № 5. Б. 2–5.

Таһиров А. Язучылык турында // Октябрь. 1934. № 5–6. Б. 5–6.

Бәдретдинов Рәҗәп Фәтхетдин улы,
филология фәннәре кандидаты